

PRZEMOC WOBEC LUDZI STARYCH

*Osobom starszym, które cierpią w milczeniu
– a nade wszystko –
tym, które milczenie przerwały...*

PRZEMOC WOBEC LUDZI STARYCH

Na przykładzie badań środowiskowych w województwie podlaskim

Praca zbiorowa pod redakcją
MAŁGORZATY HALICKIEJ
I JERZEGO HALICKIEGO

Temida2
Białystok 2010

© Copyright by Temida 2

Białystok 2010

Rada Programowa Wydawnictwa Temida 2:

Leonard Etel, Marian Grzybowski, Adam Jamróz, Dariusz Kijowski, Cezary Kosikowski, Adam Lityński, Emil Pływaczewski, Stanisław Prutis, Eugeniusz Ruśkowski, Walerian Sanetra, Halina Świączkowska, Bogdan Wierzbicki

Redaktor naukowy wydawnictwa: Halina Świączkowska

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiuowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 978–83–89620–81–1

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006–2009 jako projekt badawczy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Nr N 11603231/3950.

Recenzent:

Brunon Synak

Opracowanie graficzne i typograficzne:

Jerzy Banasiuk

Projekt okładki:

Jerzy Banasiuk

Redakcja techniczna:

Jerzy Banasiuk

Korekta:

Bogumiła Mancewicz

Wydawca: Temida 2

Spis treści

Wstęp	15
-------------	----

Rozdział I

Przemoc wobec ludzi starych jako przedmiot badań (19)

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki

1. Przemoc – wyjaśnienie pojęcia	20
2. Przemoc w aspekcie gerontologicznym.....	23
3. Stan badań nad przemocą wobec ludzi starych.....	29
4. Czynniki ryzyka przemocy wobec ludzi starych	39

Rozdział II

Metodologia badań

Małgorzata Halicka, Wojciech Pędich, Mikołaj Rybaczuk

1. Zakres tematyczny opracowania i założenia badawcze.....	45
2. Dobór próby i realizacja badań	48
3. Charakterystyka obszaru badań	58

Rozdział III

Charakterystyka badanej zbiorowości ludzi starych (68)

Krzysztof Czykier, Małgorzata Halicka

1. Cechy społeczno–demograficzne.....	69
2. Stan zdrowia i sprawność lokomocyjna.....	72
3. Sytuacja materialna i warunki mieszkaniowe.....	74
4. Sytuacja rodzinna.....	82
5. Podsumowanie	84

Rozdział IV

**Opinie studentów i profesjonalistów na temat przemocy
wobec ludzi starych (86)**

Anna Sidorczyk, Jerzy Halicki, Krzysztof Czykier

1. Postrzeżenie przemocy	87
2. Możliwości zapobiegania przemocy	95
3. Instytucje przeciwdziałające przemocy	99
4. Podsumowanie	103

Rozdział V

Opinie ludzi starych na temat przemocy w starości

Jerzy Halicki, Krzysztof Czykier

1. Postrzeżenie starości	105
2. Postrzeżenie przemocy wobec ludzi starych	110
2.1. Zaniedbania w stosunku do ludzi starych	112
2.2. Nadużycia wobec ludzi starych i ich przejawy	116
2.3. Formy zachowań agresywnych i okoliczności ich powstawania	118
3. Opinie na temat zachowań ludzi starych w sytuacji przemocy	121
4. Przeciwdziałanie przemocy	126
5. Podsumowanie	131

Rozdział VI

Rodzina i stosunki rodzinne (133)

Anna Sidorczyk, Małgorzata Halicka

1. Ocena relacji rodzinnych	135
2. Samotność i osamotnienie	141
3. Pomoc w rodzinie	146
3.1. Pomoc świadczona na rzecz ludzi starych w rodzinie	146
3.2. Pomoc świadczona przez ludzi starych w rodzinie	151
4. Podsumowanie	155

Rozdział VII

Ludzie starzy jako ofiary przemocy w rodzinie (157)

Małgorzata Halicka, Anna Sidorczuk

1. Sytuacja ludzi starych w kontekście nadużyć i zaniedbań.....	158
2. Nadużycia finansowe wobec ludzi starych	170
3. Zachowania agresywne wobec ludzi starych.....	171
3.1. Formy przemocy doświadczanej przez ludzi starych	171
3.2. Reakcja ludzi starych na zachowania agresywne	180
4. Przemoc w rodzinie w opinii ofiar	182
5. Podsumowanie	191

Rozdział VIII

Sprawcy przemocy w rodzinie (194)

Małgorzata Halicka, Anna Sidorczuk

1. Sprawcy przemocy wobec ludzi starych w rodzinie.....	195
2. Okoliczności przemocy wobec ludzi starych.....	200
3. Sprawcy przemocy w rodzinie na podstawie badań jakościowych	202
3.1. Permanentna przemoc ze strony męża.....	205
3.2. Problemy alkoholowe syna.....	206
3.3. Niewłaściwa decyzja majątkowa	208
4. Podsumowanie	210

Rozdział IX

Kontakty społeczne a poczucie bezpieczeństwa (212)

Emilia Kramkowska, Jerzy Halicki, Mikołaj Rybaczuk

1. Obawy ludzi starych – mieszkańców Podlasia	213
2. Poczucie zagrożenia w najbliższym otoczeniu	215
3. Podstawowe informacje z zakresu bezpieczeństwa.....	223
4. Podsumowanie	227

Rozdział X

Poczucie zagrożenia w środowisku zamieszkania (229)

Małgorzata Halicka, Emilia Kramkowska

1. Doświadczanie agresji przez ludzi starych	230
2. Sprawca zachowań agresywnych.....	234
3. Reakcja ludzi starych na agresję.....	235
4. Zachowania ludzi starych w sytuacji zagrożenia.....	239
5. Podsumowanie	244

Rozdział XI

Przemoc ze strony osób obcych

Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska

1. Przejawy przemocy i ich przyczyny	246
2. Charakterystyka agresorów.....	250
3. Reakcje ludzi starych na agresywne zachowania	253
4. Nadużycia finansowe ze strony osób obcych.....	254
5. Podsumowanie	258

Rozdział XII

**Przemoc wobec ludzi starych w świetle materiałów
Ośrodka Interwencji Kryzysowej Miejskiego Ośrodka
Pomocy Rodzinie w Białymstoku** (260)

Cezary Żuk, Zdzisława Sawicka

1. Charakterystyka ofiar przemocy	261
2. Rodzaj i sprawcy przemocy	267
3. Instytucje/osoby zgłaszające przemoc	269
4. Podsumowanie	272

Rozdział XIII

**Przemoc z udziałem ludzi starych w świetle materiałów
Komendy Wojewódzkiej Policji w Białymstoku (273)**

Adam Petelski, Ewa Cichoń

1. Analiza zdarzeń z udziałem ludzi starych.....	274
2. Działania prewencyjne Policji w obszarze przemocy wobec ludzi starych.....	281
2.1. Procedura „Niebieskie Karty”	281
2.2. Studenckie punkty informacyjne dla ofiar przemocy w rodzinie	283
2.3. Program prewencyjny „Nie bądźmy obojętni”	284
2.4. Lokalne Zespoły Interdyscyplinarne	286
3. Podsumowanie	287

Rozdział XIV

Sposoby zapobiegania przemocy (289)

*Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska, Wojciech Pędich, Anna
Sidorczyk, Krzysztof Czykier, Zdzisława Sawicka, Adam Petelski*

1. Działania podejmowane przez Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Białymstoku	290
2. Działania podejmowane przez Wydział Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Białymstoku.....	292
3. Działania inicjowane przez Zakład Andragogiki i Gerontologii Uniwersytetu w Białymstoku.....	293
4. Postulaty dotyczące dalszych działań prewencyjnych.....	294

Zakończenie – typologia ofiar przemocy (299)

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki (296)

Literatura.....	308
Wykaz tabel.....	321
Wykaz wykresów i rycin.....	324
Aneks	326
Summary	350
Informacje o autorach	353

Table of contents

Introduction.....	15
-------------------	----

Chapter I

Violence against elderly as a research subject (19)

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki

1. Violence – definition of the term.....	20
2. Violence in the gerontological aspect	23
3. State of the art in research on violence against elderly.....	29
4. Risk factors connected with violence against elderly	39

Chapter II

Methodology

Małgorzata Halicka, Wojciech Pędich, Mikołaj Rybaczuk

1. Area of research and initial assumptions	45
2. Sample choice and research conduct	48
3. Characteristics of the area of research	58

Chapter III

Characteristics of the analysed group (68)

Krzysztof Czykier, Małgorzata Halicka

1. Socio-demographic features.....	69
2. Health and mobility.....	72
3. Financial status and living conditions.....	74
4. Family	82
5. Conclusions.....	84

Chapter IV

Students' and professionals' opinions on violence against elderly (86)

Anna Sidorczuk, Jerzy Halicki, Krzysztof Czykier

1. Views on violence	87
2. Prevention of violence	95
3. Institutions counteracting violence	99
4. Conclusions.....	103

Chapter V

Opinions of the elderly on violence against elderly

Jerzy Halicki, Krzysztof Czykier

1. Views on old age	105
2. Views on violence against elderly.....	110
2.1. Neglect.....	112
2.2. Abuse and its examples.....	116
2.3. Forms of aggression and its conditioning.....	118
3. Views on the attitudes of elderly who are victims of violence	121
4. Prevention	126
5. Conclusions.....	131

Chapter VI

Family and family relations (133)

Anna Sidorczuk, Małgorzata Halicka

1. Evaluation of family relations.....	135
2. Being alone and being lonely.....	141
3. Help in the family	146
3.1. The family helping the elderly.....	146
3.2. The elderly helping the family.....	151
4. Conclusions.....	155

Table of contents

Chapter VII

The elderly as victims of domestic violence (157)

Małgorzata Halicka, Anna Sidorczuk

1. The situation of the elderly in the context of abuse and neglect.....	158
2. Financial abuse.....	170
3. Aggressive behaviour.....	171
3.1. Forms of violence experienced by the elderly.....	171
3.2. Reactions of the elderly to aggressive behaviours.....	180
4. Domestic violence in the statements of the victims.....	182
5. Conclusion.....	192

Chapter VIII

Perpetrators of domestic violence (194)

Małgorzata Halicka, Anna Sidorczuk

1. Perpetrators of domestic violence against elderly.....	195
2. Circumstances of violence against elderly.....	200
3. Perpetrators of domestic violence in qualitative research.....	202
3.1. Permanent violence from the husband.....	205
3.2. Son's drinking problem.....	206
3.3. Wrong property decision.....	208
4. Conclusion.....	210

Chapter IX

Social contacts and the feeling of safety (212)

Emilia Kramkowska Jerzy Halicki, Mikołaj Rybaczuk

1. Fears of the elderly – inhabitants of Podlasie.....	213
2. Fear in the closest environment.....	215
3. Basic information regarding safety.....	223
4. Conclusion.....	227

Chapter X

Fear in the place of residence (229)

Małgorzata Halicka, Emilia Kramkowska

1. The elderly experiencing aggression.....	230
2. Perpetrator of aggressive behaviours.....	234
3. Reactions of the elderly to aggression.....	235
4. Behaviour of the elderly in dangerous situations.....	239
5. Conclusion.....	244

Chapter XI

Violence from strangers

Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska

1. Violence and its causes.....	246
2. Characteristics of aggressors.....	250
3. Reactions of the elderly to aggression.....	253
4. Financial abuse from strangers.....	254
5. Conclusion.....	258

Chapter XII

**Violence against elderly in the documents
of the Crisis Intervention Centre in Białystok** (260)

Cezary Żuk, Zdzisława Sawicka

1. Characteristics of the victims.....	261
2. Types and perpetrators of violence.....	267
3. Institutions/people reporting violence.....	269
4. Conclusion.....	272

Chapter XIII

**Violence involving elderly in the documents
of the Regional Police Headquarters in Białystok** (273)

Adam Petelski, Ewa Cichoń

1. Analysis of cases involving elderly.....	274
2. Preventive police actions concerning violence against elderly.....	281

Table of contents

2.1. The “blue card” procedure	281
2.2. Student information centres for victims of domestic violence	283
2.3. The “Let’s not be indifferent” prevention programme	284
2.4. Local interdisciplinary teams	286
3. Conclusion	287

Chapter XIV

Ways of preventing violence (289)

*Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska, Wojciech Pędich,
Anna Sidorczuk, Krzysztof Czykier, Zdzisława Sawicka, Adam Petelski*

1. Activities of the City Centre for Family Support in Białystok	290
2. Activities of the Regional Police Headquarters in Białystok	292
3. Activities initiated by the Department of Andragogics and Gerontology of the University in Białystok	293
3.1. Suggestions of further preventive measures	294

Conclusion (299)

Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki

Bibliography	308
List of tables and charts	321
Appendices	326
Summary	350
Notes on the authors	353

WSTĘP

Podjęcie określonej problematyki badawczej może wynikać z różnych przesłanek. Mogą to być konsekwentnie rozwijane osobiste zainteresowania lub chęć rozwiązywania istotnych problemów społecznych. Jednak w każdym działaniu istnieje zawsze pewien czynnik przypadkowości, w którym ważną rolę odgrywają napotkani po drodze życzliwi ludzie.

Kiedy przed wielu laty rozpoczęłam pracę nad swoją rozprawą doktorską zatytułowaną *Ludzie starzy jako podmiot i przedmiot patologii społecznej*, nie przypuszczałam, że będzie to decyzja, która w konsekwencji doprowadzi mnie do realizacji projektu badawczego *Przemoc wobec ludzi starych w Polsce na przykładzie badań środowiskowych na Podlasiu*. A jednak tak się stało. Krótco po obronie doktoratu mój promotor prof. dr hab. Brunon Synak organizował konferencję naukową, w której wzięłam udział i podczas której prezentowane były rezultaty moich badań nad zjawiskiem patologii wśród ludzi starych. Wynikami badań zainteresował się jeden z uczestników konferencji, który zasugerował, aby rezultaty tych badań opublikować w czasopiśmie *Journal of Elder Abuse and Neglect*. Publikacja pt. *Elder Abuse and Neglect in Poland* ukazała się w 1995 roku. Pięć lat później, od przedstawicieli Światowej Organizacji Zdrowia dostałam propozycję zrecenzowania przygotowywanej publikacji *World Report on Violence and Health* w części dotyczącej nadużyć wobec osób starszych. Raport ukazał się w 2002 roku. Dwa lata później przedstawiciele *Landespräventionsrat Nordrhein–Westfalen* (Gabriele Walentich i prof. dr Michael Walter) zaprosili mnie do grona ekspertów pracujących nad tematem *Violence against the elderly*. Powstała w ten sposób grupa robocza z wielu krajów europejskich. Dwuletnia współpraca w ramach AGIS-u dała mnie i mojemu zespołowi impuls do przygotowania projektu na temat *Przemoc wobec ludzi starych w Polsce na przykładzie badań środowiskowych na Podlasiu* (rezultaty badań omawiamy w tej książce). Nawiązane tam kontakty, a nawet przyjaźnie trwają do dziś. Grupa, która powstała w ramach współpracy międzynarodowej, a do której należy

również nasz zespół badawczy, realizuje obecnie projekt europejski *Intimate Partner Violence against Elderly Women* (w ramach europejskiego projektu DAPHNE III).

W tym samym czasie, kiedy opracowywaliśmy projekt badawczy o przemyocy, Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego prof. dr hab. Piotr Błędowski wraz z interdyscyplinarnym zespołem głównych wykonawców przygotowywał ogólnopolski projekt badawczy pt. *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce w zakresie Badania sytuacji społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych ze starszymi osobami i wydatków tych gospodarstw na opiekę medyczną*. Do projektu został włączony także *problem nadużyć i zaniedbań wobec ludzi starych*, za który jestem odpowiedzialna. Można by zatem powiedzieć, że w ten sposób przemoc wobec ludzi starych stała się jednym z naszych głównych celów naukowych i podstawowym zadaniem badawczym.

Problemy ludzi starych, w tym również te związane ze stosowaną wobec nich przemocą, są od trzech lat systematycznie monitorowane przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Przy Jego Biurze powstał zespół ekspercki ds. praw osób starszych pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Szatur-Jaworskiej, a w którym miałam przyjemność brać udział. Inicjatywa Rzecznika ośmiela mnie do stwierdzenia, że rezultaty naszej pracy faktycznie zostaną wykorzystane do poprawy sytuacji życiowej ludzi starych w Polsce.

Z wielką satysfakcją oddajemy do rąk Czytelnika pracę, nad którą w trzypokoleniowym zespole pracowaliśmy długo i która nas cieszy. Jest to jedno z niewielu – jeśli nie jedyne na ten czas – studium empiryczne, traktujące wieloaspektowo o problemie przemyocy w środowisku życiowym ludzi starych w województwie podlaskim.

Praca składa się z czternastu rozdziałów. Dwa pierwsze poświęcone są rozważaniom teoretyczno-metodologicznym. W rozdziałach od trzeciego do jedenastego prezentujemy wyniki naszych badań. Rozdziały XII i XIII stanowią bardzo interesujący i unikatowy materiał źródłowy dotyczący przypadków przemyocy wobec ludzi starych, zarejestrowanych w materiałach Komendy Wojewódzkiej Policji w Białymstoku oraz Ośrodka Interwencji Kryzysowej w Białymstoku. W rozdziale XIV przedstawiamy sposoby zapobiegania przemyocy. Zakończenie stanowi rekapitulację rezultatów badawczych. Mamy nadzieję, że zaproponowana tam typologia ofiar przemyocy wzbudzi zainteresowanie i skłoni do refleksji.

W ciągu ponad trzech lat pracy nad projektem badawczym *Przemoc wobec ludzi starych w Polsce na przykładzie badań środowiskowych na Podlasiu* spotkałiśmy się z życzliwością i pomocą wielu osób. Przynajmniej niektórym spośród nich chciałabym podziękować. Wszystkim głównym wykonawcom projektu, asystentom Zakładu Andragogiki i Gerontologii Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, przedstawicielom jednostek współrealizujących projekt (Komendzie Wojewódzkiej Policji w Białymstoku oraz Miejskiemu Ośrodkowi

Pomocy Rodzinie w Białymstoku), a także wielu innym życzliwym osobom, które w myśleniu i działaniu stale mnie wspierały – serdecznie dziękuję.

W sposób szczególny chcę podziękować Panu Profesorowi dr hab. Wojciechowi Pędichowi, który pozytywnie odpowiedział na moją propozycję dotyczącą realizacji projektu, Pani Dyrektor Zdzisławie Sawickiej i Komendantowi Romanowi Popow za to, że zgodzili się na współpracę. Niech mi będzie wolno podziękować także paru innym osobom, które z różnych względów nie dotrwały z nami w projekcie do końca, a które mają w tym swój udział. Są to mgr Kazimierz Kuczek – z-ca dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Białymstoku, podinsp. Wojciech Rutkowski – były z-ca Komendanta Wojewódzkiego Policji w Białymstoku. Są też inne osoby, którym należy się moja wdzięczność: nadkomisarz Bożena Sury, z którą współpraca była inspirująca, mgr Urszula Dmochowska, która zatroszczyła się o zgromadzoną w książce literaturę.

Wszystkim współautorom opracowania bardzo serdecznie dziękuję. I choć była to jedna z trudniejszych lekcji naszej współpracy, to wiele wspólnie nauczyliśmy się. Na ile jednak sprostaliśmy wyzwaniu – niech Czytelnik oceni.

Małgorzata Halicka
Kierownik Projektu Badawczego